

KUNTOUTUMINEN TOIMINTAMAHDOLLISUUKSINA – AMMATTILAISTEN KÄSITYKSET NUORTEN KUNTOUTUJIEN TOIMIJUUDESTA

Johdanto

Kuntoutuksen järjestelmä- ja asiantuntijakeskeisyydestä on viime vuosikymmeninä pyritty siirtymään kohti asiakas- tai toimijakeskeisyyttä. Kuntoutumisen on katsottu edellyttävän yksilön toimijuuden vahvistumista (Jalava 2013) ja aktiivisen yksilön henkilökohtaisia tavoitteita (Järvikoski ym. 2015).

Toimijuutta korostavan asiakaslähtöisen kuntoutusparadigman nostaminen asiantuntijapainotteisen lähestymistavan rinnalle sai alkunsa vammaisliikkeen myötä 1970- ja 1980-luvuilla (Järvikoski 2013, 12, 22). Suomessa tämä painotus alkoi näkyä selonteoisissa ja lainsäädännössä 1990-luvun alussa.

Huomiota on pyritty siirtämään diagnooseista toimintakykyyn esimerkiksi WHO:n toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälisen luokituksen eli ICF:n (International Classification of Functioning, Disability and Health) myötä. Kuntoutuksen tarvetta ei enää määritä välttämättä sairaus tai diagnoosi vaan se, kykeneekö yksilö toimimaan vai ei (Jalava 2013, 149).

Kehityksestä huolimatta voidaan kuitenkin sanoa, ettei kuntoutuksen asiakas- tai toimijalähtöisyyden vahvistamisessa ole

onnistuttu (Stevanovic ym. 2020, Åkerblad & Haapakoski 2020). Kuntoutumisen tavoitteet annetaan usein ulkoapäin (Helén 2011). Asiakaslähtöisyyttä ja asiakkaiden toimijuutta heikentää se, että kuntoutus on monimutkaisesti organisoitu (Miettinen 2011) ja aliresursoitu, erityisesti mielenterveyspalveluiden osalta (Alanko 2017).

Empiirisissä tutkimuksissa on tarkasteltu toimijuuden ja mielenterveyden kytkeytymistä yhteen. Tämän perusteella tiedetään, että kyky toimia yhteiskunnan odotusten mukaisesti helpottaa kuntoutumista. Toisaalta rakenteita vastaan toimiminen tai niistä irrottautuminen voi olla merkki toimijuudesta, mutta se johtaa yleensä pysyvään psyykkiseen ahdinkoon (Vilpola 2021, Rikala 2020). Tarvitaan kuitenkin lisää tietoa siitä, miten kuntoutusta voisi kehittää tukemaan nuorten kuntoutujien toimijuutta. Tätä varten tarkastelemme artikkelissa sitä, *mitä nuorten kuntoutujien toimijuuden muodostuminen edellyttää kuntoutuksen ammattilaisten näkökulmasta*. Kuntoutuksen ammattilaisilla on arvokasta tietoa toimijuuden tukemisen mahdollisuuksista ja esteistä. Tietoa nuorten toimijuuden mahdollisuuksista tarvitaan, jotta kuntoutuksen asiakas- ja toimijalähtöisyys vahvistaisi nykyistä paremmin nuorten

mielenterveyttä ja osallisuutta. Tämä on tärkeää, koska nuorten mielenterveyden häiriöiden ja osattomuuden lisääntyminen on herättänyt erityistä yhteiskunnallista huolta (Laaksonen ym. 2021).

Hyödynnämme Amartya Senin (2010) toimintamahdollisuuksien lähestymistapaa (*capability approach*), joka auttaa kiinnittämään huomiota siihen, miten kuntoutujien omaehtoista toimijuutta voidaan mahdollistaa. On esitetty, että tämä lähestymistapa voisi tarjota uudenlaisen näkökulman kuntoutujien toimijuuteen ja sen edellytyksiin (Järvikoski ym. 2015, Lindh & Suikkanen 2011, Saikku & Kokko 2012). Lähestymistapaa on sovellettu myös empiirisissä tutkimuksissa (Mäntyneva 2020, Tepora-Niemi 2020) esimerkiksi mielenterveyskuntoutujien ammatillisen kuntoutuksen osalta (Salminen 2019). Tässä artikkelissa tarkastelemme laajemmin kuntoutumisen edellyttämiä toimintamahdollisuuksia.

Toimintamahdollisuuksien lähestymistapa: kohti omaehtoista toimijuutta

Toimijuuden käsite ja sen lähikäsitteet, kuten voimaantuminen (Helén 2011, 159) ja osallisuus (Mäntyneva 2020), auttavat tarkastelemaan kuntoutujan aktiivista roolia eri näkökulmista. Lisäksi kuntoutuksen tutkimuksessa on käytetty asiakaskeksisyyden tai -lähtöisyyden käsitteitä (Järvikoski 2013, 41).

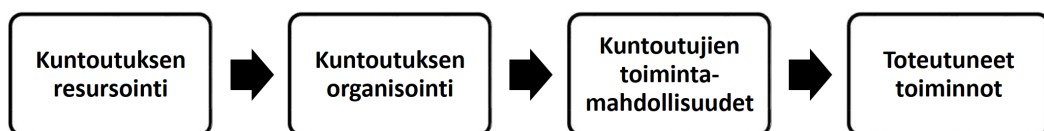
Esimerkiksi Helénin (2011) mukaan asiakaslähtöisyydestä on kuitenkin tullut iskusana, jolla ei ole edistetty ihmisten omaehtoisuutta vaan lisätty yksilöiden vastuuta oman elämänsä hallinnasta. Tällainen toimijuuskäsitys näkyy myös tutkimuksissa, joissa on

haastateltu ammattilaisia. He usein suhtautuvat kriittisesti nuorten kykyyn osallistua kuntoutukseen ja yhteiskuntaan vastuullisina toimijoina ja asiakkaina (Häikiö & Kallinen 2017). Toimijuus voi tarkoittaa ammattilaisten mukaan esimerkiksi sitä, että yksilö kykenee ottamaan vastuuta omasta taloudestaan (Salo 2019, 72).

Vastakohtana sille, että kuntoutujilta odotetaan vastuullista toimintaa, tutkijoiden piirissä jaetaan käsitys, että kuntoutuminen edellyttää omaehtoista toimijuutta (Järvikoski 2013, 21–24). Tästä näkökulmasta ammattilaisten tehtävä on tukea kuntoutujia tavoitteiden omaehtoisessa pohtimisessa ja vaikutusmahdollisuuksien lisäämisessä (Aaltonen ym. 2015, 65, Wahlbeck ym. 2018).

Omaehtoisuudelle on kuitenkin nähty rakenteellisia esteitä, kuten kuntoutukseen suunnattujen resurssien vähyys (Alanko 2017). Näiden tekijöiden vaikutus on tunnistettava, jottei yksilöitä vastuullistettaisi asioista, joihin he eivät voi vaikuttaa. Myös ammattilaiset kritisoiivat ylhäältä päin säädeltyä kuntoutusjärjestelmää, joka jättää palveluiden asiakkaille vähän mahdollisuuksia toimia omalla tavallaan ja esimerkiksi osallistua palveluiden suunnitteluun (Wahlbeck ym. 2018, Aaltonen ym. 2015, 62).

Toimintamahdollisuuksien lähestymistapa auttaa jäsentämään, mitä omaehtoinen toimijuus on ja mitä se edellyttää kuntoutukselta. Kuvio 1 esittää, miten toimintamahdollisuudet muodostuvat. Lähtökohtana niiden syntymiselle ovat kuntoutuksen rakenteelliset ehdot eli resurssit sekä se, miten kuntoutus on organisoitu. Kuntoutuksen organisointi määrittää, miten resurssit muuntuvat toimintamahdollisuuksiksi (*capabilities*) eli vaihtoehtoisiksi tavoiksi toimia (Sen 2010). Lopulta osa vaihtoehtoista valikoituu

Kuvio 1. Toimintamahdollisuuksien lähestymistavan elementit kuntoutuksessa (mukailtu Robeyns 2003).

kuntoutukseen liittyviksi toteutuneiksi toiminnoksi (*functionings*), kuten terveyden-tilan paranemiseksi, opiskelun etenemiseksi, ammattitaidon kehittymiseksi tai sosiaalisten suhteiden luomiseksi.

Tästä näkökulmasta kuntoutuminen edellyttää juuri toimintamahdollisuuksia (Brunner 2017). Olennaisia eivät ole vain näkyvät toiminnot vaan kuntoutujien mahdollisuudet tehdä kuntoutumiseensa liittyviä valintoja. Kaikkien ei tarvitse kyetä samoihin toimintoihin, mutta silti esimerkiksi vakavistakin mielenterveyden häiriöistä kärsivät tarvitsevat toimintamahdollisuuksia. Toisaalta se, että yksilöille tarjotaan tasapuoliset kuntoutumista tukevat resurssit, ei vielä takaa kaikille vapauksia tehdä valintoja elämässä (Sen 2010, 253). Olennaista on, miten resurssit muuntuvat toimintamahdollisuuksiksi. Tähän vaikuttaa esimerkiksi kuntoutuksen organisointi.

Toimintamahdollisuuksien tiedetään olevan olennaisia kuntoutumisen kannalta myös empiirisen tutkimuksen perusteella. Mäntynevan (2020) mukaan se, että kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvat kokevat osallistumisen pakottavaksi, ei vahvista toimijuutta eikä tue kuntoutumista. Toisaalta Tepora-Niemen (2020) mukaan nuorena MS-tautiin sairastuneiden toimintamahdollisuudet, eli vapaus myöntää sairaus sekä osallistua kuntoutukseen itselle sopivalla hetkellä, ovat toimijuuden kannalta tärkeitä. Lisäksi Salmisen (2019) mukaan ammatillinen kuntoutus luo parhaimmillaan nuorille kuntoutusrahan saajille ammatillisia tulevaisuudennäkymiä – eli toimintamahdollisuuksia. Pahimmillaan tulevaisuus näyttää kuntoutujista kuitenkin vaihtoehdottomalta, mikä vaikeuttaa kuntoutumista.

Toimintamahdollisuuksien lähestymistapa tarjoaa uuden näkökulman keskusteluun siitä, missä määrin toimija on vapaa ja siten vastuussa toiminnastaan ja missä määrin rakenteet ohjaavat häntä (Lindh & Suikkanen 2011, 132). Tämä lähestymistapa ei ratkaise tai selitä yksilöiden ja rakenteiden välistä suhdetta. Se kiinnittää huomion rakenteisiin konkreettisina resursseina ja organisoinnin tapoina, joiden käytännöllisenä tavoitteena on toimintamahdollisuuksien lisääminen

(Abel & Frohlich 2012). Tästä näkökulmasta rakenteita ei tarvitse muuttaa heti oikeudenmukaisiksi, vaan pieneltäkin vaikuttavat toimintamahdollisuudet ovat lähtökohta muutokselle.

Aineisto ja analyysi toimintamahdollisuuksien näkökulmasta

Tutkimusta varten haastattelimme kuntoutuksen ammattilaisia neljässä ryhmähaastattelussa. Tätä ennen olimme haastatelleet nuoria kuntoutujia, jotka saivat tai olivat saaneet nuoren kuntoutusrahaa (Salminen 2019). Haastateltavaksi kutsutut ammattilaiset valikoituivat pääosin sen perusteella, että nuoret pitivät kuntoutumisensa kannalta tärkeinä. Haastatellut jaoteltiin työnkuvansa mukaan niin, että yhdessä ryhmässä teemana oli lääkinnällinen kuntoutus, yhdessä sosiaalinen kuntoutus ja kahdessa ammatillinen kuntoutus. Osallistujat työskentelevät organisaatioissaan erilaisilla nimikkeillä: mukana oli psykologeja (3 henkilöä), psykiatri, sosiaalityöntekijöitä (2 henkilöä), esimies, toiminnanohjaaja, kehittämisspäällikkö, valmentajia (2 henkilöä), ohjaaja, opettajia tai erityisopettajia (2 henkilöä), kuraattori ja asiantuntijoita (3 henkilöä). Osallistujat työskentelevät Pirkanmaalla. Ryhmähaastatteluisissa oli läsnä kaksi tutkijaa.

Haastatteluissa ei käsitelty yksittäisiä nuoria vaan kuntoutuksen käytäntöjä ja toimintatapoja. Emme määritelleet tarkkoja ikärajoja nuorille kuntoutujille. Sen sijaan halusimme ymmärtää tätä elämänvaihetta kokonaisuutena. Keskustelu ei myöskään rajoittunut teemojen tai ammattiryhmien mukaan yksittäisten kuntoutuksen kategorioiden sisälle, vaan erilaiset kuntoutuksen tavoitteet kietoutuivat toisiinsa. Puolistrukturoituja haastatteluja ohjasivat seuraavat teemat ja kysymykset: Millaisia palvelutarpeita nuorilla kuntoutujilla on ja vastataanko niihin? Miten kuntoutuspalvelut tukevat opiskelua ja työelämää kohti menemistä? Millaista on ammattilaisten välinen yhteistyö? Millaisia uusia toimintamalleja ammattilaiset kaipaavat työssään? Teemoista ja ohjaavista kysymyksistä huolimatta keskustelu kulki vapaasti. Aineistoa kertyi yhteensä

seitsemän tuntia. Aineisto litteroitiin tekstiksi, joka koodattiin ATLAS.ti-ohjelmalla.

Analyysiyksiköksi tutkimuksessa muodostui ammattilaisten toimijuuskuvaukset eli aineistokohdat, joissa ammattilaiset kertovat, millaista toimijuutta nuorilta kuntoutujilta odotetaan ja mikä sitä estää. Analyysi eteni kolmessa vaiheessa. Tunnistimme ensin konkreettiset ja ilmeiset onnistuneen kuntoutuksen edellyttämät *toteutuneet toiminnot* tai toimintakyvyt. Aineisto jäsenyi yksilön terveyttä, sosiaalisia taitoja ja suhteita sekä opintojen kautta hankittua ammattitaitoa edistäviin toimintoihin ja toimintakykyihin.

Ammattilaiset eivät kuitenkaan korostaneet nuorten kuntoutujien vastuuta vaan omaehtoisen toimijuuden merkitystä näiden toimintojen saavuttamisessa. Ymmärtääksemme tätä omaehtoisuutta hyödynsimme analyysin toisessa vaiheessa Senin (2010) toimintamahdollisuuksien lähestymistapaa. Kiinnitimme huomiota *toimintamahdollisuuksiin* eli mahdollisuuksiin tehdä valintoja erilaisten toimintojen välillä. Laadullisen tutkimuksen keinoin on mahdollista tunnistaa nämä helposti huomaamatta jäävät vielä toteutumattomat vaihtoehdot ja niiden merkitys (Zimmermann 2006).

Lopulta kysyimme, millaiset *kuntoutuksen resursointiin tai organisointiin* liittyvät tekijät estävät toimintamahdollisuuksien muodostumista ja miten kuntoutusta kannattaisi kehittää, jotta kuntoutujien toimintamahdollisuudet vahvistuisivat.

Toimijuus mahdollisuutena riittävään hoitoon ja terveyteen

Ammattilaisten haastatteluiden perusteella keskeinen kuntoutuksen tavoite on terveys. Terveys on kuntoutuksen lopputulos eli toteutunut toiminto (Sen 1993, 31). Toimijuuden kannalta olennaista on toimintamahdollisuuksien muotoutuminen eli vapaus tehdä terveyteen ja sitä tukeviin palveluihin liittyviä valintoja (Ruger 2010).

Ammattilaiset korostivat haastatteluissa, että nuorten terveyden edistämiseen liittyviä valintoja rajoittavat erityisesti puutteet kuntoutuksen resursoinnissa. Kun nuori tahoo toipua, hoitoa ei usein ole tarjolla ja hän

joutuu jonottamaan pitkiä aikoja. Tällöin nuorten toipumistavoitteet helposti vähenevät. Kun hoito järjestyy, nuorten toimintamahdollisuuksia rajoittaa palveluissa työskentelevien työtaakka ja kiire.

Ammattilaiset toivat esiin myös sen, että kuntoutuksen organisoinnin tavat estävät kuntoutujien toimintamahdollisuuksien muodostumista. Joustamattomat organisaatioympäristöt eivät tarjoa valinnanvaraa sen osalta, milloin ja missä kuntoutus toteutuu. Joustavuutta tarvittaisiin, koska toipumisen käynnistymistä ei voi pakottaa. Kuntoutuminen edellyttää sisäisen tahdon ja omien toimintamahdollisuuksien löytämistä, mikä vaatii tilaa ja aikaa.

”Mietin että mikä yksittäisessä nuoressa on se, että lähtee toipumaan. Niin, jotenkin sen näkee siitä nuoresta, että sillä joku raksuttaa tuolla. Vaikka ongelmat on ihan hirveitä, vaikka menee kolme vuotta, että sitten asioita oikeasti tapahtuu. Tai neljä, tai viisi vuotta, että aikajänne voi olla aika pitkä. [...] Sitten kun se jonkin näköinen oma tahto tulee, niin sitten asiat rupeavat menemään eteenpäin.” (Pajan ohjaaja)

Haastateltavien mielestä nuorten kuntoutuksen tulisi olla ajallisesti ja tilallisesti joustavaa. Yhtäältä silloin, kun nuoren oma kuntoutumisen tahto on muodostunut, apua tulisi olla tarjolla. Toisaalta hoito tulisi organisoida tilallisesti niin, ettei se tapahdu vain terveysasemilla, sairaaloissa tai vastaanotoilla. Erään psykiatrin mukaan mielenterveysongelmia ei voi ratkaista yksinomaan vastaanottoaikana terveydenhuollon toimintaympäristössä:

”Ei mikään tämmöinen esimerkiksi psykiatrinen hoito pysty tämän tyyppiin asioihin vastaamaan. Se on korkeintaan 45 minuuttia kerran viikossa, et kaikki nämä muutkin palikat pitäisi toimia.” (Psykiatri)

Terveyttä tulisi tukea kokonaisvaltaisesti ympäristöissä, joissa nuoret muutenkin ovat. Hyödylliseksi pirkanmaalaiset ammattilaiset

mainitsivat niin sanotun Turun mallin, jossa mielenterveyspalveluita on tarjottu koulussa. Heidän mukaansa hoitoa ja terapiaa voisi myös viedä koteihin niille, joiden on vaikea lähteä sieltä pois mielenterveyden häiriöiden vuoksi. Kuntoutuksen organisointi ajallisesti ja tilallisesti joustavasti lisäisi nuorten toimintamahdollisuuksia eli tilaisuuksia valita omaan tilanteeseensa sopivia palveluita. Tämä vahvistaisi ammattilaisten mukaan nuorten toimijuutta kuntoutuksessa.

Toimijuus mahdollisuutena solmia sosiaalisia suhteita

Haastatteluiden perusteella kuntoutukseen liittyy odotus sosiaalisten taitojen ja suhteiden kehittymisestä. Terveiden tavoin ne ovat kuntoutuksen lopputuloksia eli toteutuneita toimintoja. Ammattilaisten mukaan nuoret kuntoutujat kokevat kuitenkin sosiaalisia paineita, ja siksi heillä voi olla vaikeuksia saavuttaa yhteisön jäsenyyteen liittyvät taidot ja toiminnot. Sosiaaliset paineet voivat olla jopa kuntoutumisen este. Siksi onkin tärkeää tukea nuorten sosiaalisia toimintamahdollisuuksia – suhteiden solmimista omaan tahtiin.

Kaikista vähiten toimintamahdollisuuksia on niillä nuorilla, jotka eivät kykene poistumaan kotoaan. Ammattilaiset pohtivat, miten tavoittaa nämä kaikkein yksinäisimmät nuoret. Kotoa pois pääseminen avaisi nuorille uusia toimintamahdollisuuksia elämässä. Tällöin kuntoutujien toimijuus ei olisi vain vaikeiden tilanteiden välttelemistä vaan pyrkimistä oman tilanteen parantamiseen (Rikala 2020). Ammattilaiset arvelevat esimerkiksi tulonsiirtojen ehdollisuuden ohjaavan nuoria ”näyttäytymään” kodin ulkopuolella. Tämä voisi käynnistää toimintamahdollisuuksien muodostumisen. Lisäksi Kela voisi välittää tietoa toimeentuloasiakkaista kuntien sosiaalihuollon palveluihin, jotta sosiaalityö tavoittaisi kotona pysyvät nuoret.

Toimintamahdollisuuksien näkökulmasta on kuitenkin varottava, ettei nuoria yksinomaan pakoteta sosiaalisiksi toimijoiksi:

”Mikä estää kuntoutumista niin, varmaan ihan keskeisenä että asiakas tai

ihminen ei löydä itteensä siitä. Että tämä on muitten idea, ei tämä ole mun juttuni ollu. Ne pakotti minut tänne. [...] Ajattelen että mielenterveystyössä katsottaisiin enemmän sitä henkilöä, kun asiakasta lähetään hirveästi, ikään kuin pakottaan. [...] Niin olen sitä mieltä että se ei ole se mikä asiakasta tukee. Vaan se, että hänet ensin hyväksytään semmoisena kun hän on, sairautensa kanssa.” (Asumisyksikön esimies)

Nuorten kuntoutumista tukee se, että sosiaalinen yhteisö hyväksyy hänet sairautsineen. Kuntoutumista tukeva sosiaalinen prosessi on haastattelujen perusteella keskeinen nuorten toimintamahdollisuuksien muotoutumisen kannalta. Nuoret tarvitsevat tukihenkilöitä, jotka hiljalleen ja pakottamatta kannustavat heitä tekemään valintoja esimerkiksi palveluista. Tällainen tukihenkilö voisi olla esimerkiksi henkilökohtainen avustaja. Tällä hetkellä kuntoutus on kuitenkin organisoitu niin, että henkilökohtainen avustaja on vammaispalvelutoimiston näkökulmasta mahdollinen vain vammaisille eikä mielenterveyskuntoutujille.

Toimintamahdollisuuksien lisääntymisen näkökulmasta ammattilaisten haastatteluisa korostuu myös vaivihkainen vertaissuhteiden mahdollistaminen:

”Me ollaan pikkasen siinä sivussa välillä, jotta he voivat myöskin käydä keskenään, ilman että ne [asiat] menisivät kaikki jotenkin meidän läpi.” (Toiminnanohjaaja)

Nuoria esimerkiksi kutsutaan kerran viikossa matalan kynnyksen ryhmätapaamisiin, joissa he kohtaavat muita nuoria ilman erityisiä vaatimuksia tai tavoitteita. Työntekijät vetäytyvät tarvittaessa sosiaalisista tilanteista sivuun, jotta nuorille jää omaa tilaa.

Lisäksi ammattilaiset kertoivat, että kuntoutumista tukee se, että kuntoutujat saavat itse esimerkiksi asumisyksiköissä vaikuttaa ympäristöön sisustamalla. Pieneltä vaikuttavasta asiasta voi ”lähteä ajatus että nyt minä alan auttamaan itseäni” (sitaatti asumisyksikön esimieheltä).

Nuorten mahdollisuutta muodostaa sosiaalisia suhteita rajoittaa myös se, ettei kouluissa resursseja ole juurikaan varattu opettamisen lisäksi yhteisöllisyyden luomiseen. Lisäksi koulunkäynnin organisointi rajoittaa sosiaalisten toimintamahdollisuuksien muodostumista. Esimerkiksi lukio-opintojen keskeytyessä nuori ajautuu kokonaan opintojen ja koulun tarjoamien sosiaalisten suhteiden ulkopuolelle. Ammatillisissa oppilaitoksissa mahdollisuus hakeutua joustavasti opintoihin ympäri vuoden pirstoo kouluyhteisöjä, eikä ryhmähenkeä aina synny opiskelijoiden aloittaessa opinnot eri aikoihin.

Toimijuus mahdollisuutena ammatillisiin tulevaisuuden näkyymiin

Toimintamahdollisuuksien näkökulmasta ammatillisen kuntoutuksen ja koulutuksen tavoite ei ole vain tiedollinen tai taidollinen oppiminen vaan nuorten mahdollisuuksien vahvistaminen omaan elämäänsä liittyvien päätösten tekijöinä (Tani ym. 2019, Salmiinen 2019). Ammatillaisten mukaan nuorten toimijuus edellyttää tilaisuuksia valita ammattiin liittyvien vaihtoehtoisten tulevaisuudennäkymien välillä. Nuorilta kuitenkin odotetaan yhä nopeampaa ammattialan löytämistä ja valmistumista – toteutuneiden toimintojen saavuttamista. Liian nopea eteneminen estää toimintamahdollisuuksien ja siten aidon toimijuuden muodostumisen.

”Ihminen täytyisi saada paranemaan, että siitä nyt nops, äkkiä tonne yhteiskuntaan ja siitä töihin ja kouluun. Sillä tavalla, että on kauhea vauhti, ei anneta aikaa ihmisille.” (Asumisyksikön esimies)

Nuorilla voi olla epärealistinen käsitys esimerkiksi siitä, että valmistumisen myöhästymisen vuodelle olisi kohtalokasta. Kiireen takia nuoret kuntoutujat tekevät myös helposti vääriä valintoja. Usein jakso ammatilliseen koulutukseen valmentavassa koulutuksessa (VALMA) tai välivuosi edistää kuntoutumista, etenkin jos nuori ei tiedä, minkä alan koulutukseen hän haluaisi suuntautua.

Toimintamahdollisuuksia rajoittaa ammattilaisten näkökulmasta myös ammatillisen kuntoutuksen ja opintojen organisoinnin joustamattomuus. Erityisesti lukiossa ainoa jousto on opiskeluajan pidentäminen kolmesta vuodesta neljään vuoteen. Lukioidissa ei ole samanlaisia toimivia käytäntöjä joustavien opintopolkujen suorittamiseksi kuin ammatillisissa oppilaitoksissa. Oppilas ei voi tulla kouluun esimerkiksi parina päivänä viikossa. Opiskelijan jäädessä sairauslomalle hän jää kokonaan opintojen ulkopuolelle. Joidenkin nuorten osalta kuntoutumista yhteiskuntaan edistäisi, jos kuntouttavassa työtoiminnassa olisi mahdollista suorittaa osatutkintoja, erilaisia lupakortteja tai hygieniapassi.

Ammatillisissa oppilaitoksissa toimintamahdollisuuksia rajoittavat erityisesti yhteisten tutkinnon osien (joita ovat viestintä ja vuorovaikutusosaaminen, matemaattisluonnontieteellinen osaaminen, yhteiskunta- ja työelämäosaaminen) joustamaton toteuttaminen. Nuoret eivät voi valita itselleen sopivia oppimistapoja tai osoittaa taitojaan heille ominaisilla tavoilla. Ammatillaisten käsitys on, että yhteisten tutkinnon osien teoriapainotteinen opetus kaventaa toimintamahdollisuuksia. Joidenkin nuorten oppimista tukisi se, että esimerkiksi matemaattisia aineita opiskeltaisiin ammattiaineiden opiskelun lomassa:

”Jos on semmoinen nuori, joka haluaisi vaan tehdä töitä ja tekee jo hyvin kokin töitä, nii sitten hänellä saattaa roikkua siellä kaks matikan kurssia, yks kemian kurssi. Siihen ei ole taivuttu vielä, että hän voisi vaikka ne matematiikan kurssit näyttää sillä että hän osaa tehdä kymmenen litraa keittoa ja pienentää, mutta ei. Se ei auta. Hänen pitää siinä saakelin paperille ne rustata.” (Kuraattori)

Jos opiskeltava ala osoittautuu liian vaikeaksi, nuoren toimintamahdollisuuksien tukeminen edellyttää ammattilaisten mukaan opintojen mukauttamista. Nuoren osaamisen kirjaaminen osaamispassiin mahdollistaisi ei-tutkinnon suorittaneiden nuorten

osaamisen tunnistamisen. Työnantajat saivat tietää siitä, miten opintoja on mukautettu, mitä nuori osaa ja mitä nuori voisi osata jatkokoulutuksen jälkeen. Näin vain osin suoritettujen opintojen ei pitäisi päätyä umpikujaan.

Nuorista työelämään siirtyminen voi vaikuttaa pelottavalta ja pakottavalta. Lopulta kuitenkin myös ne nuoret, joiden työllistyminen on vaikuttanut epävarmalta, voivat löytää itselleen sopivia toimintamahdollisuuksia työpaikoilla. Nuoresta, jonka toimijuutta nykyinen koulujärjestelmä ei ole tukenut, voi tulla tehtävänsä hyvin hallitseva ammattilainen hänelle soveltuvassa työympäristössä.

Ammattilaiset kritisoivat Suomea ”luvatujen tutkintojen maana”, jossa kaikilla pitäisi olla ammattitutkinto. Opintojen asettaminen kunnan kansalaisuuden ehdoksi aiheuttaa toisinaan nuorissa vastareaktioita, joiden myötä he siirtyvät yhteiskunnan reunamille, esimerkiksi hankkimaan elantonsa laittomin keinoin. Ammattilaiset kyseenalaistavat kokoaikaisen työn normin kuntoutuksen tavoitteena ja kysyvät ”tarviiko meidän kaikkien tehdä kaheksaa tuntia päivässä” (sitaatti toiminnanohjaajalta). Heidän mukaansa osatyökykyiset tarvitsevat täysipäiväisen työn teon ihanteesta poikkeavia mahdollisuuksia omaan elämäntilanteeseensa sopivan työpanoksen tekemiseksi. Kuntoutuspalvelut ovat ammattilaisten mukaan aina hyödyksi – myös silloin, jos työn tekeminen osoittautuu mahdottomaksi. Hyvä elämä ei välttämättä edellytä palkkatyötä. Kuntoutujille arvokasta voi olla vaikkapa se, että on oma koti ja pystyy itse huolehtimaan omasta arjestaan. Kaikilta ei voi odottaa kykenemistä samoihin toimintoihin, kuten kokoaikaiseen työn tekemiseen. Kaikilla tulisi kuitenkin olla toimintamahdollisuuksia eli tilaisuuksia valita oman elämän näkökulmasta arvokkaita toimintoja, kuten huolenpito kodista.

Johtopäätökset

Olemme tarkastelleet kuntoutuksen ammattilaisten näkökulmasta nuorten mielenterveyskuntoutujien toimijuuden muodostumista hyödyntäen toimintamahdollisuuksien

lähestymistapaa. Kuntoutuksen ammattilaisten haastattelujen perusteella kuntoutuminen edellyttää terveyteen, sosiaalisiin suhteisiin sekä opiskeluun ja ammattiin liittyvien toimintakykyjen kehittymistä. Toimintamahdollisuuksien lähestymistapa auttaa analyttisesti erottamaan nämä toimintakyvyt tai toiminnot varsinaisesta toimijuudesta, joka edellyttää yksilöiden vastuullistamisen sijaan aitoa omaehtoisuutta (Wahlbeck ym. 2018). Toimintamahdollisuudet tukevat kuntoutumista.

Toimintamahdollisuuksien lähestymistapa auttaa kiinnittämään huomiota siihen, että toimijuuden tukeminen edellyttää rakenteellisia ratkaisuja toimintamahdollisuuksien esteiden ylittämiseksi. Toimijuuden kehittymistä ei voi asettaa yksittäisten kuntoutujien tai ammattilaisten vastuulle. Toimintamahdollisuudet eivät synny tyhjästä vaan edellyttävät resurssien kohdistamista kuntoutukseen, terveydenhuoltoon ja koulutukseen sekä uudenlaisia joustavampia tapoja organisoida kuntoutumista tukevia käytäntöjä.

Haastatteluiden perusteella kuntoutuminen edellyttää mahdollisuuksia ja tilaisuuksia tehdä toimintoihin – terveyteen, sosiaalisiin taitoihin ja suhteisiin sekä opiskeluun ja ammattia kohti menemiseen – liittyviä valintoja. Toimintamahdollisuuksia kuitenkin estävät erilaiset pakot, jotka liittyvät usein kuntoutuksen aliresursointiin tai organisoimien ongelmiin (taulukko 1). Ammattilaiset esittävät myös ideoita toimintamahdollisuuksien eli kuntoutumiseen liittyvien vapauksien lisäämiseksi.

Tulosten perusteella nuorten mielenterveyskuntoutusta tulisi siis kehittää niin, että kuntoutujille avautuu tilaisuuksia omaan kuntoutumiseensa liittyvien valintojen tekemiseen. Vaihtoehtojen luominen edellyttää erityisesti mielenterveyspalveluiden kroonistuneen aliresursoinnin korjaamista. Mahdollisuus tehdä kuntoutumiseen liittyviä valintoja edellyttää myös sitä, että kuntoutus joustaa yksilöiden tarpeiden ja elämäntilanteiden mukaan. Palvelujärjestelmä, joka määrittää valmiiksi, miten hoito tapahtuu tai opinnot suoritetaan, ei välttämättä tue toimijuutta. Kuntoutuksesta ei ole hyötyä, jos kuntoutuva nuori ei koe toimintaa omaksi

Taulukko 1. Yhteenveto nuorten kuntoutujien toimintamahdollisuuksien esteistä ja ideoita toimintamahdollisuuksien lisäämiseksi ammattilaisten näkökulmasta.

Toiminto	Toimintamahdollisuuksien rajoitteet (pakot)	Ideat toimintamahdollisuuksien lisäämiseksi (vapaudet)
A. Hoito ja terveys	<p>Nuoret odottavat hoitoa pitkään, koska resursseja on vähän.</p> <p>Palvelujärjestelmä määrittää, koska nuoret saavat hoitoa (ajallinen joustamattomuus).</p> <p>Hoito tapahtuu muodollisissa ympäristöissä (tilallinen joustamattomuus).</p>	<p>Vaihtoehtojen luominen nuorille edellyttää lisäresursseja.</p> <p>Kun nuoren oma tahto ottaa apua vastaan on muodostunut, apua tulisi olla tarjolla.</p> <p>Nuoren terveyttä tulisi tukea arkisissa ympäristöissä kuten kouluissa tai tarvittaessa kodeissa.</p>
B. Sosiaaliset suhteet ja taidot	<p>Nuoret kokevat sosiaalisia paineita, mikä vaikeuttaa kuntoutumista.</p> <p>Kouluissa resursseja ei ole varattu yhteisöllisyyden luomiseen.</p> <p>Ammatillisissa oppilaitoksissa jatkuva haku pirstoo yhteisöllisyyttä, kun nuoret aloittavat opinnot eri aikoina.</p> <p>Lukio-opintojen keskeytyessä nuori ajautuu sosiaalisten piirien ulkopuolelle.</p>	<p>Kaveripalvelu houkuttelisi nuoria hiljalleen palveluiden piiriin.</p> <p>Matalankynnyksen palveluissa nuorille annetaan tilaa tutustua rauhassa toisiinsa.</p> <p>Nuoret saavat hallita tilaa asumisyksiköissä esimerkiksi sisustamalla.</p>
C. Opiskelu ja ammatti	<p>Nuorten mielestä työelämään siirtyminen vaikuttaa pelottavalta ja pakottavalta.</p> <p>Nuorilta kuntoutujilta odotetaan nopeaa ammattialan löytämistä ja valmistumista.</p> <p>Lukioissa ei ole joustavia opintopolkuja.</p> <p>Ammatillisissa oppilaitoksissa yhteiset tutkinnon osat eivät jousa ja opetus voi olla liian teoriapainotteista.</p>	<p>VALMA tai välivuosi voi tarjota mahdollisuuden pohtia omaa alaa rauhassa.</p> <p>Kuntouttavassa työtoiminnassa nuori voisi edistää opintoja suorittamalla osatutkintoja, erilaisia lupakortteja tai hygieniapassin.</p> <p>Nuori voisi mukauttaa opintoja ja osaamispassi kertoisi, miten mukautusta on tehty ja mitä lisäkoulutusta nuori voi tarvita.</p>

eikä kuntoutuminen tarjoa aitoja toimintamahdollisuuksia (Mäntyneva 2020, Järvikoski 2013, 24).

Tämän tutkimuksen rajoitteet liittyvät toimintamahdollisuuksien lähestymistavan rajoitteisiin. Deanin (2009) mukaan toimintamahdollisuuksien lähestymistapa keskittyy yksilön vapauksiin abstraktisti eikä ota tarpeeksi huomioon yhtäältä ihmisten välisiä riippuvuussuhteita tai toisaalta yhteiskunnallisia valta-asemia. Voidaan kysyä, hyötykö esimerkiksi kuntoutukseen osallistuva masentunut nuori siitä, että hänen valinnanvapauttaan korostetaan. Voiko yksilö välillä turvautua muihin ja antaa heidän tehdä valintoja puolestaan menettämättä kuitenkaan

toimijuuttaan? Pahimmillaan toimijuuden korostaminen asettaa kuntoutujan vastuuseen omasta tilanteestaan.

Toisaalta vaikka toimintamahdollisuuksien lähestymistapa korostaa esimerkiksi resurssien merkitystä, se ei tarjoa kovin monipuolisia työkaluja erilaisten vallan muotojen analysoimiseen (Robeyns 2003). Tästä näkökulmasta voidaan kysyä, ovatko nuoret kuntoutujat sellaisessa yhteiskunnallisessa asemassa, että olisi realistista saada lisäresursseja tai joustavuutta palveluihin. On kuitenkin tärkeää huomata, ettei vaihtoehtojen luominen aina vaadi lisäresursseja. Esimerkiksi nuorten mahdollisuus valita asumisyksikköön ostettava sohva samanhintaisten

vaihtoehtojen joukosta ei aiheuta lisäkuluja, mutta tällä on nuorille suuri merkitys. Lopullinen toiminto – sohvan hankinta – on sama, mutta toimintamahdollisuuksia syntyy vain, jos nuoret voivat vaikuttaa päätökseen. Joillekin tällainen pieneltä vaikuttava valinta voi luoda tunteen toimijuudesta, toisille se voi aloittaa prosessin, jonka lopputuloksena yksilö ”alkaa auttaa itseään” ja kuntoutuu. Prosessi voi johtaa myös muutoksiin kuntoutuksen käytäntöjä määrittävissä rakenteissa (Abel & Frohlich 2012).

Tulevaisuudessa tulisi tutkia toimintamahdollisuuksien toteutumista erilaisissa tilanteissa. Tätä varten olisi tärkeää antaa laadullisen tutkimuksen keinoin ääni erityisesti kuntoutujille itselleen (Mäntyneva 2020). Näkökulmaa voisi laajentaa ja kysyä, miten kuntoutujien elämäntilanne kokonaisuutena mahdollistaa tai estää toimintamahdollisuuksien syntymisen. Tarkastella voisi toimintamahdollisuuksien näkökulmasta kuntoutuksen lisäksi myös työmarkkinoita (Tepora-Niemi 2020) ja erilaisia tulonsiirtoja (Salminen 2019). Lisäksi tulisi tutkia, voiko kuntoutus tukea poliittista toimijuutta eli mahdollisuutta vaikuttaa oman elämän lisäksi yhteiskuntaan laajemmin (Laitio 2014, Rikala 2020, 1033).

Toimintamahdollisuuksien lisääminen edellyttää, että niiden toteutumista kyetään arvioimaan ja mittaamaan. Toimintakyky tai hyvinvointimittareiden tulisi sisältää toimijuuteen ja vapautteen liittyviä kysymyksiä (Alkire 2005, ks. Leemann ym. 2021). Esimerkiksi ICF-luokitus keskittyy kuntoutumisen näkyviin lopputuloksiin eli toimintoihin, ei toimintamahdollisuuksiin (Simon ym. 2013). Se ei myöskään ota huomioon toimijuuden ulkoisten ehtojen, kuten resurssien, välttämättömyyttä (Mitra 2006).

Kaikki eivät voi kyetä samanlaisiin toimintoihin, esimerkiksi työn tekemiseen, mutta silti kaikki tarvitsevat toimintamahdollisuuksia – kyvyn tehdä valintoja omassa elämässä omien arvojen mukaisesti (Sen 2010, 237, 261). Kuntoutus on keskeinen keino edistää kansalaisten toimintamahdollisuuksia yhteiskunnassa (Romakkaniemi ym. 2018, 20). Sen avulla ei kuitenkaan pystytä muuttamaan toimijuutta rajoittavia

rakenteita esimerkiksi työmarkkinoilla (Saiku & Kokko 2012, 14). Kansalaisten toimintamahdollisuuksien tukeminen edellyttäisi, että kuntoutus kytetään laajasti mahdollisuuksia luovan yhteiskuntapolitiikan käytäntöihin koulutuksessa, työssä ja yhteisöissä.

Tulosten merkitys: Kuntoutuminen edellyttää, että kuntoutuksen ammattilaiset luovat kuntoutujille mahdollisuuksia näiden omien toimintamahdollisuuksien vahvistamiseksi. Toimintamahdollisuudet eivät synny itsestään. Ne edellyttävät riittäviä resursseja tarpeita vastaavien palveluiden tarjoamiseksi ja nykyistä joustavampia tapoja kuntoutuskäytäntöjen organisoimiseksi.

Tiivistelmä

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan, mitä nuorten kuntoutujien toimijuuden muodostuminen edellyttää kuntoutuksen ammattilaisten näkökulmasta. Laadullista tutkimusta varten haastateltiin ammattilaisia, kuten psykologeja, sosiaalityöntekijöitä, opettajia ja erityisopettajia, neljässä ryhmähaastattelussa. Haastattelussa keskityttiin erityisesti mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöiden vuoksi kuntoutukseen osallistuvien nuorten toimijuuteen. Toimintamahdollisuuksien lähestymistapaa soveltamalla tutkimus osoittaa, että nuoret tarvitsevat mahdollisuuksia toimia omaehtoisesti ja tehdä omassa elämässään terveyteen, sosiaalisiin suhteisiin sekä opiskeluun ja ammattiin liittyviä valintoja. Ammattilaisten näkökulmasta toimintamahdollisuuksien muodostuminen mahdollistaa kuntoutumisen ja on kuntoutuksen edellytys. Kuntoutus ei tue toimijuutta, jos se ainoastaan vastuullistaa nuoria tarjoamatta heille aitoja ja omaehtoisia valinnan mahdollisuuksia. Toisin sanoen toimintamahdollisuudet eivät ole vain yksilöstä kiinni vaan kytkeytyvät toimintaympäristöön. Tästä syystä kuntoutukseen suunnattujen resurssien vähyys ja joustamaton organisointi usein

vaikeuttavat toimijuuden ja toimintamahdollisuuksien muodostumista. Esteenä ovat esimerkiksi vähäiset resurssit terveydenhuollossa ja ammatillisessa kuntoutuksessa. Toisaalta joustamattomat tavat tarjota terveystalvveluita tai tukea nuorten oppimista ja sosiaalisia suhteita koulussa ovat esteenä toimijuuden muodostumiselle ja siten kuntoutumiselle.

Avainsanat: kuntoutus, toimijuus, toimintamahdollisuudet, ammattilaiset

Abstract

Agency of young recoverees from the viewpoint of rehabilitation professionals

In this study, we examine the requirements for agency of young recoverees from the perspective of rehabilitation professionals. For this qualitative study, professionals such as psychologists, social workers, teachers/special educators were interviewed in four group interviews. The interviews focused in particular on the agency of young people in rehabilitation due to mental and behavioral disorders. Applying the capability approach, the article suggests that young people need opportunities to act independently and make choices in their own lives related to health, social relations, education and profession. From the point of view of the professionals, this is a prerequisite for rehabilitation. Rehabilitation does not support agency if it only makes young people responsible without offering them genuine choices in life. In other words, the formation of capabilities does not depend only on the individual but also on the environment. For this reason, the scarcity of resources for rehabilitation and rigid organization often hinder agency and capabilities. Obstacles include, for example, limited resources in health care and vocational rehabilitation. On the other hand, inflexible ways of providing health care services or supporting young people's learning and social relations at

school stymies the formation of agency, and therefore, rehabilitation.

Keywords: rehabilitation, agency, capabilities, professionals

Kela on rahoittanut tutkimushanketta "Kuntoutus, palvelut ja työllistyminen - Nuorten kuntoutusrahaa saavien yhteiskunnallista osallisuutta vahvistavat käytännöt".

Jarkko Salminen, YTM, tutkija, Tampereen yliopisto

Liisa Häikiö, YTT, professori, Tampereen yliopisto

Lähteet

- Aaltonen S, Berg P, Ikäheimo S (2015) Nuoret luukulla. Kolme näkökulmaa syrjäytymiseen ja nuorten asemaan palvelujärjestelmässä. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Abel T, Frohlich KL (2012) Capitals and capabilities: linking structure and agency to reduce health inequalities. *Soc Sci Med*, 74, 2, 236–244. doi: 10.1016/j.socscimed.2011.10.028
- Alanko A (2017) Improving mental health care: Finnish mental health policy rationale in the era of dehospitalisation. *Publications of the Faculty of Social Sciences* 60, University of Helsinki.
- Alkire S (2005) Subjective quantitative studies of human agency. *Soc Indic Res* 74, 217–260. <https://doi.org/10.1007/s11205-005-6525-0>
- Brunner R (2017) Why do people with mental distress have poor social outcomes? Four lessons from the capabilities approach. *Soc Sci Med* 191, 160–167. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.09.016>
- Dean H (2009) Critiquing capabilities. The distractions of a beguiling concept. *Crit Soc Policy* 29, 2, 261–278. <https://doi.org/10.1177/0261018308101629>
- Helén I (2011) Asiakaslähtöisyys: eli miten mielen-terveystyön ajatus epäpolitiisoitui. Teoksessa I Helén (toim.) Reformin pirstaleet. Mielen-terveyspolitiikka hyvinvointivaltion jälkeen. Vastapaino, Tampere.
- Häikiö L, Kallinen Y (2017) Nuorten aikuisten tarpeet ja asiantuntijoiden mahdollisuudet palveluiden suunnittelussa. Teoksessa S Aaltonen, A Kivijärvi (toim.) Nuoret aikuiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki.
- Jalava J (2013) Kuntoutus voimaannuttavana systeeminä. Teoksessa J Jalava (toim.) Yhteiskunnan

- järjestelmät. Niklas Luhmannin ajattelu. Gaudeamus, Helsinki.
- Järvikoski A (2013) Monimuotoinen kuntoutus ja sen käsitteet. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 43, Helsinki.
- Järvikoski A, Salminen AL, Härkäpää K (2015) Kuntoutuksen teorioista ja ICF-mallista. *Kuntoutus* 38, 2, 18–32.
- Laaksonen M, Blomgren J, Perhoniemi R (2021) Mielenterveyssyistä alkavat eläkkeet ovat yleistyneet nuorilla mutta vähentyneet vanhemmissa ikäryhmissä. *Lääkärilehti* 76, 36, 1889–1897.
- Laitio T (2014) Sukupolvi kerrallaan. *Nuorisotutkimus* 32, 2, 34–42.
- Leemann L, Martelin T, Koskinen S, Härkänen T, Iso-la A-M (2021) Development and psychometric evaluation of the Experiences of Social Inclusion Scale. *J Hum Dev Capab*, <https://doi.org/10.1080/19452829.2021.1985440>
- Lindh J, Suikkanen A (2011) Vammaisuuden teorit ja kuntoutuksen problematiikka. Teoksessa A Järvikoski, J Lindh, A Suikkanen (toim.) *Kuntoutus muutoksessa*. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi.
- Miettinen S (2011) Muutoksen mahdollisuus Suomen kuntoutusjärjestelmässä. Akateeminen väitöskirja. Acta Universitatis Tamperensis 1625, Tampereen yliopisto, Tampere.
- Mitra S (2006) The capability approach and disability. *J Disabil Policy Stud* 16, 4, 236–247. <https://doi.org/10.1177/10442073060160040501>
- Mäntyneva P (2020) Aktiivisen sosiaalipolitiikan ytimessä. Etnografinen tutkimus kuntouttavasta työtoiminnasta. Väitöskirja (artikkeli). Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 175, Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Rikala S (2020) Agency among young people in marginalised positions: towards a better understanding of mental health problems. *J Youth Stud* 23, 8, 1022–1038. <https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1651929>
- Robeyns I (2003) Is Nancy Fraser's critique of theories of distributive justice justified? *Constellations* 10, 4, 538–553.
- Romakkaniemi M, Lindh J, Laitinen M (2018) Nuorten aikuisten osallisuus ja sosiaalinen kuntoutus Lapissa. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 147, Kela, Helsinki.
- Ruger JP (2010) Health capability: conceptualization and operationalization. *Am J Public Health* 100, 1, 41–49. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2008.143651>
- Saikkup P, Kokko RL (2012) Kuntoutuksen käytännöt Paltamon työllisyyskokeilussa. *Kuntoutus* 35, 4, 5–16.
- Salminen J (2019) Nuoren kuntoutusrahan luoma osallisuus toimintamahdollisuuksina. *Yhteiskuntapolitiikka* 84, 4, 393–402.
- Salo M (2019) Hullut mielenterveysmarkkinat. *Vas-tapaino*, Tampere.
- Sen A (1993) Capability and well-being. Teoksessa M Nussbaum, A Sen (toim.) *The quality of life*. Oxford: Clarendon Press, 30–53. <https://doi.org/10.1093/0198287976.003.0003>
- Sen A (2010) *The Idea of Justice*. Penguin Books, London.
- Simon J, Anand P, Gray A, Rugkåsa J, Yeeles K, Burns T (2013) Operationalising the capability approach for outcome measurement in mental health research. *Soc Sci Med* 98, 187–196. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.09.019>
- Stevanovic M, Valkeapää T, Weiste E, Lindholm C (2020) Promoting client participation and constructing decisions in mental health rehabilitation meetings. Teoksessa C Lindholm, M Stevanovic, MO Reilly (toim.) *Joint Decision Making in Mental Health. An Interactional Approach*. Palgrave Macmillan, Cham Switzerland.
- Tani S, Kiilakoski T, Honkatukia P (2019) Toimintavalmiusajattelu nuorisotyön, kasvatuksen ja opetuksen kentillä: kokonaisvaltainen näkökulma nuorten hyvinvoinnin edistämiseen? *Kasvatus & Aika* 13, 3, 4–25.
- Tepora-Niemi SM (2020) Eriarvoisuus työelämässä ja kuntoutuksessa. Vakavasti sairastuneen ja vammaisen henkilön toimijuus elämänsäkulussa. Akateeminen väitöskirja. DIAK Tutkimus 4, Diakonia-ammattikorkeakoulu, Helsinki.
- Vilpola J (2021) Toimijat, taistelijat, tipahtaneet – Koulutus- ja työtoimijuus mielenterveyskuntoutujien elämänsäkulussa. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku.
- Wahlbeck K, Hietala O, Kuosmanen L, McDavid D, Mikkonen J, Parkkonen J, Parkkonen J, Reini K, Salovuori S, Tourunen J (2018) Toimivat mielenterveys- ja päihdepalvelut. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.
- Zimmermann B (2006) Pragmatism and the capability approach. *Challenges in social theory and empirical research*. *Eur J Soc Theory* 9, 4, 467–484. <https://doi.org/10.1177/1368431006073014>
- Åkerblad L, Haapakoski K (2020) Hauras jaettu toimijuus ammatillisessa kuntoutuksessa. *Janus* 28, 3, 220–236. <https://doi.org/10.30668/janus.83335>